Universiteit
Leiden
The Netherlands

De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum

Nagel, A.H.M.

Citation
Nagel, A. H. M. (2020, January 29). *De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/83482

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/83482

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle http://hdl.handle.net/1887/83482 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagel, A.H.M.
Title: De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum
Issue Date: 2020-01-29

INLEIDING

1 Achter de S. van Etty Hillesum gaat de handlezer Julius Spier schuil

Dit proefschrift gaat over de Duitse handlezer Julius Spier (1887–1942). Hij is tegenwoordig vooral bekend als een belangrijk persoon in het leven van de Joodse dagboekschrijfster Etty Hillesum (1914–1943). Terwijl er in de maatschappij over zowel Spier als zijn professie sterk kritische opvattingen leven, is de feitelijke kennis over hem en het beroep dat hij beoefende beperkt. Het onderhavig onderzoek brengt hier verandering in.

Mijn zoektocht naar Spier – en naar de mensen met wie hij verkeerde, zijn leerlingen, handlezende tijdgenoten en voorgangers – heeft zeer divers en nieuw historisch feitenmateriaal aan de oppervlakte gebracht. Aan de hand hiervan kan een veelzijdiger en genuanceerder beeld van de persoon en de handlezer Julius Spier worden gegeven dan tot nu toe mogelijk was. Bovendien werpt dit onderzoek nieuw licht op het handlezen als verschijnsel in de westerse samenleving. Binnen het eeuwenoude domein van de handleeskunde blijkt Spier zelfs een vernieuwer te zijn geweest.

In dit inleidende hoofdstuk wordt Julius Spier geïntroduceerd als de invloedrijke handlezende psychotherapeut in het leven van Etty Hillesum (§ 1.1). Daarna wordt uitgelegd op welke wijzen Spier en het handlezen met een negatief imago zijn belast (§ 1.2) en hoe hij in de volgende hoofdstukken als handlezer in ogenschouw zal worden genomen (§ 1.3).

1.1 Julius Spier speelt een cruciale rol in de dagboeken van Etty Hillesum

Sinds de verschijning van *Het verstoorde leven* (1981) is de naam Julius Spier nauw verbonden aan die van Etty Hillesum.[1] *Het verstoorde leven* is de eerste uitgave van een selectie van Hillesums dagboekaantekeningen, geschreven tijdens de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog. Zij bevindt zich dan voornamelijk in Amsterdam, de stad waar ze in 1932 is gaan studeren. De aantekeningen weerspiegelen Hillesums innerlijk leven en maken de lezer deelgenoot van het intieme, immer veranderende, weidse landschap van haar gemoed tegen het decor van een steeds grimmiger wordende wereld.

Op het moment dat Hillesum met haar dagboek begint, is zij zevenentwintig jaar en meester in de rechten. Ze heeft geen werk in de lijn van haar opleiding. Ze is aan een tweede studie begonnen, Slavische talen, en geeft Russische les. In ruil voor kost en inwoning verricht ze huishoudelijke taken voor een vijfendertig jaar oudere weduwnaar, met wie ze tevens een verhouding heeft. In tegenstelling tot veel andere Joodse egodocumenten uit de Tweede Wereldoorlog staat in de dagboeken van Hillesum niet de Jodenvervolging centraal, maar een proces van innerlijke transformatie. Neurotisch, intelligent, belezen en begiftigd met een scherp observatievermogen en schrijverstalent, geeft Hillesum zichzelf op unieke wijze bloot

[1] Etty Hillesum, *Het verstoorde leven: Dagboek van Etty Hillesum*, (Jan Geurt Gaarlandt, samenstelling, inleiding), Haarlem: De Haan, 1981.

op het papier. Zo ook in het volgende fragment, waarin zij getuigt van de liefde voor het leven en ze zich als schrijfster te kort voelt schieten om haar gevoelens uit te drukken:

> Zie je, ik lijd nog steeds aan hetzelfde, ik kan er niet toe besluiten op de houden met schrijven: ik zou dan nog op het laatste moment de éne verlossende formule voor alles willen vinden. Voor alles, wat er in me is, voor dat overvolle en overrijke levensgevoel zou ik dan dat ene woord willen vinden, waarmee ik alles zou kunnen zeggen. Waarom heb je me niet tot een dichter gemaakt, mijn God? Je hebt me wel tot een dichter gemaakt en ik zal geduldig wachten tot de woorden in me gegroeid zijn, die kunnen getuigen van alles waarvan ik meen, dat ik moet getuigen, mijn God: dat het goed en mooi is in jouw wereld te leven, ondanks alles, wat wij mensen, elkaar aandoen.[2]

Of neem de passage waarin zij over haar kennismaking met kamp Westerbork vertelt:

> In de zomer kwam ik er voor het eerst. Tot op dat ogenblik wist ik van Drenthe alleen, dat er veel hunnebedden waren, meer niet. En nu vond ik daar plotseling een houten barakkendorp, ingevat tussen hei en hemel, met een verschrikkelijk geel lupinenveld in het midden en prikkeldraad er rondomheen. En mensenlevens vond je daar voor het oprapen.[3]

Hillesum heeft met haar werk mondiaal bekendheid verworven. Inmiddels zijn achttien vertalingen van *Het verstoorde leven* verschenen en is de volledige en wetenschappelijk verantwoorde uitgave van haar nagelaten geschriften in 2012 voor de zesde maal gedrukt.[4] *Het Werk* bevat de transcriptie van tien cahiers (Hillesums dagboeken), aangevuld met opgedoken brieven van, naar en over Etty Hillesum. Deze correspondentie loopt tot het moment dat zij op transport naar Polen moet en binnen enkele maanden de dood vindt. Hillesums dagboek en brieven hebben velen geraakt. En nog steeds worden mensen uit allerlei segmenten van de samenleving door haar werk geïnspireerd.

Een cruciale persoon in het leven van Hillesum is Julius Spier. Hij komt in de dagboeken naar voren als haar handlezende psychotherapeut, leermeester, vriend en geliefde. Wanneer de twee elkaar leren kennen is Spier, een Jood, vierenvijftig jaar. Om te ontsnappen aan het naziregime heeft hij zich begin 1939 legaal in Amsterdam gevestigd. Spier beoefent psychochirologie. Hij leest de handen van mensen en verwoordt zijn observaties in psychologisch-handleeskundige taal. Hillesum en Spier ontmoeten elkaar voor het eerst tijdens de cursusbijeenkomst psychochirologie waarin zij als proefpersoon fungeert. Onder de indruk van de handanalyse, bezoekt Hillesum een paar dagen later een lezing van Spier en maakt een

---

[2] Etty Hillesum, *Het Werk, 1941-1943*, (Klaas A.D. Smelik, redactie, voorwoord; Gideon Lodders & Rob Tempelaars, tekstverzorging), Amsterdam: Balans, 2012 (zesde, herziene uitgave), 545 (15 september 1942).

[3] Hillesum, *Het Werk*, 617 (december 1942). Binnen het kader van een functie bij de Joodsche Raad verbleef Hillesum van 30 juli 1942 tot 14 augustus 1942 voor de eerste keer in het kamp op de Drentse hei.

[4] Voor een overzicht van alle uitgaven en vertalingen van Hillesums dagboeken en brieven zie Klaas A.D. Smelik, Meins G.S. Coetsier & Jurjen Wiersma (redactie), *The ethics and religious philosophy of Etty Hillesum: Proceedings of the Etty Hillesum conference at Ghent University, January 2014*, Leiden / Boston: Brill, 2017, 315-320. De integrale uitgave van Hillesums werk is in het Engels, Italiaans en Frans vertaald.

afspraak voor een privéconsult. Zaterdag 8 maart 1941, de dag nadat zij een privésessie met Spier heeft gehad, schrijft ze de "Lieber Herr S.!" twee brieven.[5] De eerste is zoekgeraakt of vernietigd, de tweede schrijft ze over en is de openingspagina geworden in het schrift waar ze volgende dag haar dagboek mee begint. Dit dagboekschrijven houdt ze regelmatig bij tot en met 13 oktober 1942. Nadien schrijft ze nog steeds in een cahier, maar hiervan is niets bewaard gebleven.

Het succes van *Het verstoorde leven* heeft tot gevolg gehad dat er uiteenlopend onderzoek naar Etty Hillesum is verricht.[6] In deze studies wordt Julius Spier altijd erkend als degene die Hillesum op het pad van persoonlijke groei heeft gebracht. Zij werd zich door het contact met Spier bijvoorbeeld meer en meer bewust van het complexe gezin waarin ze als oudste van drie kinderen is opgegroeid. De persoonlijke groei lijkt zich ook te uiten in de wijze waarop haar aanvankelijk vooral zinnelijke liefde voor Spier transformeert naar een liefde voor de gehele mensheid, inclusief de onderdrukkers die haar naar de ondergang leiden. Verder neemt ze vastberaden het besluit om naar Westerbork te gaan. Ze wil niet onderduiken, ze wilde bewust 'het lot van haar volk delen'. Begin juni 1943 arriveert ze voor de vierde keer, vrijwillig, in het kamp. Haar ouders en jongste broer komen, gedwongen, twee weken later aan. Op 5 juli 1943 vervalt Hillesums beschermde status als medewerker van de Joodsche Raad, hetgeen betekent dat ze niet meer terug kan naar Amsterdam. Op 7 september 1943 is het gezin Hillesum samen met honderden anderen op transport gezet naar Auschwitz.

In de artikelen en boeken over Hillesum is over Spier meestal weinig meer te vinden dan de verwijzing naar hem als belangrijk persoon in haar leven.[7] Daarbij worden alsmaar dezelfde

---

[5] Hillesum, *Het Werk*, 3 (8 maart 1941).

[6] Voor een overzicht van alle studies naar Etty Hillesum zie Smelik, Coetsier & Wiersma, *The ethics and religious philosophy of Etty Hillesum*, 320-365.

[7] Naast mijn eigen publicaties over Julius Spier hebben enkele auteurs Spier of de relatie Hillesum-Spier onder de loep genomen: Johannes Bendien, 'Zelfverwerkelijking', in: Jan Geurt Gaarlandt (redactie), *'Men zou een pleister op vele wonden willen zijn': Reacties op de dagboeken en brieven van Etty Hillesum*, Amsterdam: Balans, 1989, 160-185, 162-167; Elizabeth Liebert, 'The thinking heart: Developmental dynamics in Etty Hillesum's diaries', *Pastoral Psychology* 43(6), 1995, 393-409; Denise de Costa, *Anne Frank & Etty Hillesum: Spiritualiteit schrijverschap seksualiteit*, Amsterdam: Balans, 1996, (meerdere passages); Susan Baur, *Het intieme uur: Liefde en seks in de psychotherapie*, (Carola Kloos, vertaling), Amsterdam: Anthos, 1997, 76-89; Ton Jorna, *En mijn verrukte ogen lezen maar: Aard en betekenis van het fenomeen inspiratiebron op basis van de nagelaten geschriften van Etty Hillesum*, Heerde: Langhout & De Vries, 2000, 42-47; Frederick Franck, 'True to herself, true to her way', *Commonweal* (7 september), 1984, 471-475; Christina Moormann, 'Over synchroniciteit en de handleeskunde van Julius Spier', *Prana* 29(6), 2004, 44-49; Alexandra Pleshoyano, *Etty Hillesum: L'amour comme 'seule solution'*, Berlin: LIT, 2007, (meerdere passages); *Id.*, 'Etty Hillesum: Love calls for spiritual discernment', *Religious Studies and Theology* 28(2), 2009, 241-268; *Id.*, 'Etty Hillesum and Julius Spier: A "Spierituality" on the fringe of religious borders', in: Klaas A.D. Smelik, Ria van den Brandt & Meins G.S. Coetsier (redactie), *Spirituality in the writings of Etty Hillesum: Proceedings of the Etty Hillesum conference at Ghent University, November 2008*, Leiden / Boston: Brill, 2010, 43-75; Patrick Woodhouse, 'The roots of the chaos and the process of change in Etty Hillesum', in: Smelik, Van den Brandt & Coetsier, *Spirituality in the writings of Etty Hillesum*, 31-42; Meins G.S. Coetsier, *Etty Hillesum and the spiritual search: An analysis of the diaries and letters 1941-1943 in the light of Martin Buber, Emmanuel Levinas and Dietrich Bonhoeffer*, (dissertatie), Gent: Universiteit Gent, Faculteit Letteren & Wijsbegeerte, 2011, 37-39, 80-83; Ton Jorna & Julika Marijn, *Altijd Etty: Etty Hillesum, inspiratiebron voor een rijk*

gegevens over hem vermeld. De bronnen hiervoor zijn hoofdzakelijk de aantekeningen van Hillesum zelf en de data over Spier die de redacteur aan het voorwoord en notenapparaat van *Het Werk* heeft toegevoegd.

Dit gebrek aan belangstelling voor Julius Spier is opmerkelijk. Ten eerste zouden er zonder Spier geen nagelaten geschriften van Etty Hillesum zijn geweest. De psychochiroloog heeft Hillesum aangespoord pen en papier ter hand te nemen. Dagboekschrijven is een instrument dat hij vaak aan cliënten adviseerde. In het geval van Hillesum wist hij zeker dat zij een talent voor schrijven had.[8] Ten tweede laten de dagboeken zien dat hij een grote invloed had op Hillesums beschouwingen, groter dan vaak in eerste instantie wordt aangenomen.[9] Ten derde bracht Hillesum letterlijk veel tijd met Spier door. Zij bezocht zijn cursusbijeenkomsten, werd aan het eind van de zomer van 1941 zijn secretaresse en raakte nauw betrokken bij de 'Spier-club', de hechte vriendenkring rond Spier.

1.2 Zowel Spier als het handlezen zijn belast met een negatief imago

De geringe belangstelling voor Julius Spier is deels gelieerd aan Spiers professie. De kunst van het handlezen wordt sinds lang tot de pseudowetenschappen gerekend. Menigeen schuift daarom de leer over de vorm van de handen en vingers, de structuur van de huid, het lijnenpatroon en de verhogingen in de binnenhand op voorhand als onbetrouwbaar en bedroggevoelig terzijde. Dit vage, over het algemeen negatieve beeld van de handleeskunde zal veel lezers van het dagboek van Etty Hillesum hebben beïnvloed: de kwaliteiten van Julius Spier als alternatieve psychotherapeut zijn niet zelden met scepsis bekeken.

Hier komt een tweede negatief waardeoordeel bij. Spier had de gewoonte om een cliënt die bij hem in therapie was gekomen, te testen op diens lichamelijke en emotionele gesteldheid. Dit deed hij door die persoon uit te dagen tot een fysiek robbertje worstelen, door hem *ringen* genoemd. Met Hillesum mondde het tweede partijtje *ringen* uit in een erotisch geladen samenzijn.[10] Ondanks Spiers intentie trouw te blijven aan zijn naar Engeland gevluchte verloofde, Hertha Levi,[11] kwam het uiteindelijk tot een verhouding tussen Spier en Hillesum. Volgens hedendaagse normen getuigt het van onverantwoord, verwerpelijk gedrag wanneer een

---

innerlijk leven, Utrecht: Ten Have, 2014, (meerdere passages); Maria Clara Lucchetti Bingemer, 'The journey of Etty Hillesum from eros to agape', in: Smelik, Coetsier & Wiersma, *The ethics and religious philosophy of Etty Hillesum*, 68-89, 73-76.

[8] Hillesum, *Het Werk*, 3 (8 maart 1941): "Und ich möchte später Schriftstellerin werden, jawohl!"; *Ibidem*, 78 (5 augustus 1941): "Hij [Spier] zei ook een keer: Sie sind ja die geborene Schriftstellerin."

[9] Siemy Dijkhuis, die jarenlang leesgroepen over het werk van Etty Hillesum verzorgde, onderkende de grote invloed van Spier op Hillesum. Zij stelde om die reden een cursusdocument op, *Levenslessen van Julius Spier*, Deventer, [2010], (16 pp.) (archief AN). Voor andere verwijzingen zie noot 7.

[10] Hillesum, *Het Werk*, 7 (9 maart 1941), 35 (19 maart 1941), 48 (24 maart 1941).

[11] Hertha Levi heeft haar voornaam op een bepaald moment gewijzigd in Herta (zonder h). Aangezien zij in de context van Julius Spier en Etty Hillesum bekend is als Hertha (met h), heb ik in het hierna volgende consequent gekozen voor de spelling met h, behalve daar waar haar naam in de bronnen zonder h is gespeld.

psychotherapeut een seksueel spanningsveld binnen de therapie laat ontstaan. Een psychotherapeut zou er allereerst moeten zijn voor de hulpzoekende en nooit mogen toegeven aan zijn eigen verlangens. Zo bezien ontstond al snel de overtuiging dat Spier als psychotherapeut op gewiekste wijze misbruik maakte van zijn neurotische, vrouwelijke cliënten.

Het negatieve beeld van de handleeskunde werkt mogelijk ook op een andere manier door. Julius Spier was een leerling van Carl Gustav Jung. Maar binnen de wereld van de Jungiaanse psychologie is hij nauwelijks bekend.[12] Voornamelijk het feit dat Jung het voorwoord schreef voor Spiers postuum verschenen boek, *The hands of children* (1944), is geregistreerd, niet dat de psychologie van Jung via Spier een weerslag heeft gevonden in de handleeskunde. Dit kan het gevolg zijn van het slechte imago van de handleeskunde en bijvoorbeeld het feit dat Spier geen universitaire opleiding heeft genoten. Ook is het mogelijk dat het in vergetelheid raken van Spier en zijn psychochirologie samenhangt met de kritiek waaraan Jung binnen de academische wereld blootstaat.

De kritiek op Jung is het gevolg van het 'mystieke obscurantisme' van zijn analytische psychologie.[13] Tegelijkertijd heeft dit obscurantisme ervoor gezorgd dat hij in de jaren zestig door de tegencultuur is omarmd. Jung is, Wouter Hanegraaff legt het overtuigend uit, een moderne esotericus, "who represents a crucial link between traditional (i.e., pre-occultist) esoteric worldviews and the New Age movement".[14] Jung verdiepte zich in de astrologie, alchemie,

---

[12] Spier is hooguit genoemd door bijvoorbeeld John Boe, Thomas Kirsch en Giovanni Sorge (John Boe, 'In the palm of my hand', in: John Boe, *Life itself: Messiness is next to goddessness and other essays*, Wilmette, IL: Chiron Publications, 1994, 37-45, 41, 44; Thomas B. Kirsch, *The Jungians: A comparative and historical perspective*, London: Routlegde, 2000, 92, 179; *Id.*, *A Jungian life: A memoir,* Cheyenne, WY: Fisher King Press, 2014, 15; Giovanni Sorge, 'Jungs Präsidentschaft in der internationalen allgemeinen ärztlichen Gesellschaft für Psychotherapie: Neue Erkenntnisse', *Analytische Psychologie* 43(2), 2012, 153-181, 177). Verder zijn er verschillende artikelen over de invloed van Jung op het leven van Hillesum waarin het verband met Spier wordt gelegd, zie met name Gustav Dreifuss, 'Individuation under extreme conditions', *The San Francisco Jung Institute Library Journal* 10(4), 1992, 59-64; Janny van der Molen, '"Ik word alweer naar Jung getrokken": Goed en kwaad in het werk van Etty Hillesum en Carl Gustav Jung', in: Ria van den Brandt & Klaas A.D. Smelik (redactie), *Etty Hillesum in context* (Etty Hillesum Studies 2), Assen: Van Gorcum, 2007, 36-49; Tjeu van den Berk, *In de ban van Jung: Nederlanders ontdekken de analytische psychologie*, Zoetermeer: Meinema, 2014, 241-274; Janny van der Molen, 'Bespreking van en gedachten bij Tjeu van den Berk, "In de ban van Jung"', in: Klaas A.D. Smelik et al. (redactie), *Etty Hillesum weer thuis in Middelburg* (Etty Hillesum Studies 7), Antwerpen / Apeldoorn: Garant, 2015, 199-209; Tjeu van den Berk, '"Das Erlebnis ist das einzig Wirkliche": Etty Hillesum en Carl Gustav Jung', in: Ria van den Brandt & Peter Nissen (redactie), *Veel mooie woorden: Etty Hillesum en haar boekje 'Levenskunst'*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017, 223-228.

[13] Sonu Shamdasani, 'Introduction: Jung's journey to the East', in: C.G. Jung, *The psychology of kundalini yoga: Notes of the seminar given in 1932 by C.G. Jung*, (Sonu Shamdasani, redactie, voorwoord), Princeton: Princeton University Press, 1996, xvii-xxxviii, xviii.

[14] Wouter J. Hanegraaff, *New Age religion and western culture: Esotericism in the mirror of secular thought*, New York: State University Press of New York Press, 1998, 497. Vergelijk Marcel Hulspas & Jan Willem Nienhuys, *Tussen waarheid & waanzin: Een encyclopedie der pseudo-wetenschappen*, Breda: De Geus, 2002, 208-213; Christine Maillard, 'Jung, Carl Gustav', in: Wouter J. Hanegraaff (redactie), *Dictionary of gnosis & western esotericism*, Leiden / Boston: Brill, 2005, 648-653; Bruce W. Scotton, 'The contribution of C.G. Jung to transpersonal psychiatry', in: Bruce W. Scotton, Allan B. Chinen & John R. Battista, *Textbook of transpersonal psychiatry and psychology*, New York: Basic Books, 1996, 39-51.

ufo's, de I Ching en schreef een theorie over synchroniciteit. Hij maakte reizen naar Afrika en Azië, en liet zich inspireren door de religieuze en spirituele tradities aldaar. Jungs zo ontstane oeuvre is uiterst vruchtbaar gebleken voor stromingen binnen de New Age beweging. Er zijn tegenwoordig Jungiaans georiënteerde interpretaties van het werken met astrologie, tarot, mythologie en dromen. Veel New Age georiënteerde Jungianen, en 'New Agers' geïnspireerd door Jung, verwijzen met groot respect naar de meester en zijn werk, zonder zich te verdiepen in de wijze waarop Jung precies over een en ander schreef. Men gebruikt Jungs gedachtegoed als een verzameling cultureel bronmateriaal, waaruit steeds naar eigen inzicht en behoefte inspiratie en concepten kunnen worden geput.[15]

Jungs mystiek obscurantisme – en de uiteenlopende interpretaties van zijn werk door zijn navolgers en bewonderaars – hebben de acceptatie van Jung in de academische wereld problematisch gemaakt. Het kan daarom goed zijn dat Jungs voorwoord in *The hands of children* het imago van Spier en het handlezen in deze kringen eerder heeft geschaad dan goed gedaan.

De geringe belangstelling voor de handleeskunde dient nog in een bredere context te worden begrepen. Anders dan de astrologie en fysiognomie, respectievelijk de 'grote broer' en 'zus' van de chiromantie – een oude term voor handleeskunde – is het handlezen binnen de academische wereld weinig bestudeerd. Het is, bij wijze van spreken, een 'onderbedeeld kindje'. Behalve wetenschappelijke studies naar specifieke handleeskundige boeken, zijn er lemma's over handlezen geschreven voor academische naslagwerken en zijn enkele inventarisaties samengesteld van de in de loop der eeuwen verschenen publicaties over handleeskunde. Er is echter nooit een wetenschappelijke studie gepubliceerd over handlezen als verschijnsel in de westerse samenleving. Ook zijn in de diverse studies naar occulte en spirituele stromingen in Duitsland, in de periode waarin Spier actief was, de verwijzingen naar het handlezen opvallend spaarzaam.[16] Om meer zicht op de persoon van Julius Spier en zijn beroep te

---

[15] Olav Hammer, 'Jungism', in: Hanegraaff, *Dictionary of gnosis & western esotericism*, 653-655, 655.

[16] De referenties naar academische publicaties over handlezen zijn genoemd in de inleidende alinea bij hoofdstuk 8, noten 6-9. De verwijzingen naar het handlezen in de studies over occulte en spirituele stromingen in Duitsland zijn: Nicholas Goodrick-Clarke, *The occult roots of Nazism: The ariosophists of Austria and Germany 1890-1935*, Wellingborough: The Aquarian Press, 1985, 165-167 (handlezen genoemd in verband met Ernst Issberner-Haldane); Hans Thomas Hakl, *Eranos: An alternative intellectual history of the twentieth century*, (Christopher McIntosh, vertaling), Montreal / Kingston: McGill-Queen's University Press, 2012, 149 (de opmerking dat de vrouw van Erich Neumann "practiced palm reading and possessed a large collection of palm prints for purposes of comparison"), 158 (verwijzing naar Gershom Scholem die over chiromantie had geschreven en iets wist over de levenslijn in zijn eigen hand); Eric Kurlander, *Hitler's monsters: A supernatural history of the Third Reich*, New Haven / London: Yale University Press, 2017, 23 (handlezen genoemd als "border science" en in samenhang met de "prominent border scientist" Ernst Issberner-Haldane), 90 (vermelding van twee artikelen over handlezen in *Die andere Welt*, het blad uitgegeven door Erik Jan Hanussen; een van deze artikelen is geschreven door Issberner-Haldane); Peter Staudenmaier, *Between occultism and Nazism: Anthroposophy and the politics of race in the Fascist Era*, Leiden / Boston: Brill, 2014, 239-240 (Ernst Issberner-Haldane besproken als ariosoof, dat hij een handlezer was, is niet vermeld); *Id*., 'Esoteric alternatives in Imperial Germany: Science, spirit, and the modern occult revival', in: Monica Black & Eric Kurlander, *Revisiting the 'Nazi occult': Histories, realities, legacies*, Rochester / New York: Camden House, 2015, 23-41, 28 (handlezen genoemd als occult interessegebied); Corinna Treitel, *A science for the soul: Occultism and the genesis of the German modern*, Baltimore / London: The Johns Hopkins University Press, 2004, 59 (handlezen vermeld in tabel 3.1), 69 (handlezen vermeld in tabel 3.3), 101 (de

krijgen, is het zodoende noodzakelijk aandacht te schenken aan de toenmalige context van de handleeskunde en in grote lijnen de geschiedenis van de handleeskunde te ontsluiten.

1.3 Een intrigerende en omstreden figuur als Spier vraagt om een nadere beschouwing

Julius Spier is, zoals gezegd, een betekenisvolle man in het leven van Etty Hillesum. Als gevolg van de negatieve stereotyperingen ten aanzien van zijn persoon als alternatieve psychotherapeut én ten aanzien van het handlezen in het algemeen, is in de secundaire literatuur over Hillesum weinig aandacht aan hem besteed. De kernvraag van dit proefschrift luidt daarom: welk beeld van Julius Spier ontstaat er wanneer hij, mede in het licht van nieuwe biografische gegevens, als handlezer in de context van zijn tijd wordt gezien?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt allereerst, in hoofdstuk 2, ingegaan op de beeldvorming van Julius Spier die hem ten deel is gevallen na de publicatie van *Het verstoorde leven*. Dit beeld blijkt ambigu en is, om redenen die hierboven zijn uitgelegd, beperkt.

In de daaropvolgende hoofdstukken wordt met behulp van vier deelvragen een vollediger en historisch nauwkeuriger beeld ontvouwd van Julius Spier en zijn positie binnen de handleeskundige traditie. Deze deelvragen, die erop zijn gericht om hem vanuit verschillende invalshoeken te belichten, luiden: 1. Op welke wijze werkte Julius Spier als handlezer? 2. Wat voor biografisch beeld komt uit de nieuwe bronnen over hem naar voren? 3. Wat is de positie van Spier in de handleeskundige traditie en in welke verhouding staat hij in relatie tot handlezers van zijn tijd? 4. Welke sporen heeft Spier binnen de handleeskunde nagelaten? Aan de hand van uiteenlopend onderzoeksmateriaal worden antwoorden op de vier deelvragen gegeven. Deze werkwijze maakt het mogelijk om de psychochiroloog Julius Spier vanuit vier perspectieven historisch-biografisch in kaart te brengen.

De hoofdstukken 3 en 4 beantwoorden de eerste deelvraag en vormen zo de eerste invalshoek onder de kop ‘Een psychochiroloog met charisma’. In hoofdstuk 3 wordt de werkwijze van Julius Spier uitgelegd zoals hij deze overdroeg aan zijn leerlingen in Amsterdam. Met behulp van het analyseverslag dat is gemaakt toen Etty Hillesum als proefpersoon naar hem toekwam, wordt deze werkwijze uiteengezet. Net als alle andere bewaard gebleven verslagen van Spiers Amsterdamse leerlingen is het een in ‘psychochirologische’ taal geschreven document. Het vereist inzicht in de denkwijze van Spier en het gebruik van zijn nomenclatuur om de inhoud van deze tekst te kunnen doorgronden. Eenmaal ontrafeld blijkt dat Spier een zeer

---

opmerking dat handlezen op een flyer stond genoemd), 206-207 (verwijzing naar de handlezer Karl Höcker), 228 (verwijzing naar een boek van Ernst Issberner-Haldane), 320 noot 57 (verwijzing naar de pedagoog Alfons Simons die een lezing gaf over handleeskunde); Heather Wolffram, *The stepchildren of science: Psychical research and parapsychology in Germany, c. 1870-1939*, Amsterdam / New York: Rodopi, 2009 (handlezen nergens genoemd); Helmut Zander, *Anthroposophie in Deutschland: Theosophische Weltanschauung und gesellschaftliche Praxis, 1884-1945*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 1502 (chiromantie samen met grafologie één keer genoemd).

treffende, psychologische schets van Hillesum heeft gegeven en thema's aanstipte die als rode draden door haar dagboek zijn gaan lopen. Tegelijkertijd komt met de beschrijving van de methode Spier de complexiteit van het handlezen aan het licht. Om meer zicht te krijgen op de verschillende elementen die tijdens een handleesconsult meespelen, gaat hoofdstuk 4 in op begrippen als intuïtie, helderziendheid en 'magnetische gave', vermogens die aan Spier zijn toegeschreven.

Hoofdstukken 5, 6 en 7 geven een antwoord op de tweede deelvraag**.** Deze invalshoek beschrijft de levensloop van Julius Spier. Uit het dagboek van Hillesum kan worden afgeleid dat drie thema's in Spiers leven centraal staan: muziek, werk en de liefde. Een vierde thema betreft Spiers persoonlijke ontwikkeling. Daarin heeft Carl Gustav Jung een belangrijke rol vervuld, want het was op advies van Jung dat Spier zich in Berlijn als psychochiroloog vestigde. Als onderliggende, sturende factor in Spiers leven dient de Duitse zuiveringspolitiek en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog te worden onderkend. De politieke omstandigheden belemmerden de mogelijkheden voor Spier om zijn handleesmethode op grote schaal te ontwikkelen.

Verdeeld over drie perioden komen deze thema's en de historische context in wisselende samenhang aan de orde. Ten eerste zijn er de jaren in Frankfurt am Main (1887-1928), waarin Spier opgroeit en de wens koestert om operazanger te worden (hoofdstuk 5). Dan volgen de jaren in Berlijn (1929-1938), waarin Spier, totdat Hitler de macht grijpt, zich profileert als psychochiroloog (hoofdstuk 6). Tenslotte zijn er de drieënhalf jaar in Amsterdam (1939-1942), waarin hij van talloze mensen de handen leest, een kleine, trouwe kring van leerlingen om zich heen verzamelt en begin februari 1941 Etty Hillesum in zijn leven verschijnt (hoofdstuk 7).

De hoofdstukken 8, 9 en 10 gaan in op de derde deelvraag**.** Ze schetsen de handleeskundige traditie en de omgeving waarin Spier leefde. Om Spiers psychochirologie in de tijd te kunnen plaatsen wordt eerst in vogelvlucht de geschiedenis van de handleeskunde weergegeven (hoofdstuk 8). Vervolgens wordt ingegaan op het handleeskundig milieu waar Spier deel van uitmaakt in Duitsland (hoofdstuk 9) en in Nederland (hoofdstuk 10). In Duitsland vindt in de jaren twintig een opmars van het handlezen plaats. Meerdere handlezers proberen het als een 'wetenschappelijke' methode over het voetlicht te brengen. In minder sterke mate volgt Nederland deze trend in de jaren dertig. Zowel in Duitsland als Nederland onderscheidt Spier zich van zijn handlezende tijdgenoten.

Op de vierde deelvraag – de sporen van Spiers nalatenschap **–** wordt in de hoofdstukken 11 en 12 ingegaan. Verspreid over de wereld zijn meerdere leerlingen van Spier met het handlezen doorgegaan. Enkelen hebben er zelfs een goede reputatie mee opgebouwd (hoofdstuk 11). Verder blijkt dat de naam van Spier doorleeft in de wereld van de handleeskunde. Dit is niet alleen het gevolg van het voorwoord dat Carl Gustav Jung voor Spiers boek heeft geschreven, maar beslist ook van de vernieuwing die in de handleeskundige traditie heeft plaatsgevonden en waarvan Spier een exponent is (hoofdstuk 12).

Aan de hand van de verschillende deelvragen (invalshoeken) wordt duidelijk dat Julius Spier het duiden van handen aan de analytische psychologie van zijn tijd verbond en het inzette als een methode om mensen te helpen bij hun zelfverwerkelijking. Op basis van een handanalyse probeerde Spier mensen, populair gezegd, 'in hun eigen kracht te zetten'. Verschillende van zijn leerlingen hebben deze lijn voortgezet, hoewel elk op een eigen manier.

Ook wordt duidelijk dat de handleeskunde veel facetten kent. Door de tijd heen heeft het zelfs tegengestelde vormen aangenomen: van een bedroggevoelige waarzegpraktijk, beoefent ter vermaak, tot een serieuze methode gelieerd aan de geneeskunde. Berlijn kent in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw verschillende handlezers met een zekere reputatie, die lang niet allemaal op dezelfde wijze handen lazen. Sommigen claimden een helderziende gave. Anderen hadden mogelijk zo'n gave, maar vestigden daar, wellicht vanuit strategische overwegingen, geen aandacht op. Weer anderen pasten eenvoudig encyclopedische weetjes toe.

Julius Spier kreeg naam doordat hij een zeer getalenteerde handlezer was. Op velen maakte hij een sympathieke indruk. Dat hij onder meer over aanbevelingsbrieven van Jung beschikte, droeg bij aan zijn faam. Het voorspellen van de toekomst, van oudsher sterk verbonden aan het handlezen, wees Spier categorisch af. Toch bestaat het vermoeden dat hij meer dan eens via de handen gebeurtenissen heeft voorzien.

De intentie van dit proefschrift is om een uitgebreider antwoord te kunnen formuleren op de vraag wie er achter de figuur S. in de dagboeken van Etty Hillesum schuilgaat. Het nieuwe beeld dat van Julius Spier verschijnt (hoofdstuk 13), is veel omvattender en rijker geschakeerd dan het beeld dat van hem na de publicatie van *Het verstoorde leven* is ontstaan (hoofdstuk 2). Feitelijk is hiermee een project voltooid dat een vriendin van Spier in 1985 begon onder de titel *Wie was de 'S.' van Etty?*[17] En er is voldaan aan de wens van Hertha Levi, die ooit aangaf dat "a lot needs to be put right about Spier, his character and his work".[18]

[17] Henny Neitzel-Tideman schreef een essay onder die titel, zie § 11.4.4.

[18] Brief van Herta Grove-Levi aan Henny Neitzel-Tideman, 5 maart 1984 (archief Denise de Costa); geciteerd in § 11.3.